

KUULOVAMMAISEN LAPSEN SOSIOEMOTIONAALISEN KEHITYKSEN TUKEMINEN

Kerttu Huttunen

Kehittyessään lapsi oppii sosiaalisia taitoja eli kykyä myönteiseen kanssakäymiseen toisten kanssa. Sosiaalisissa taidoissa on kyse lasta ympäröivän yhteisön arvoihin pohjautuvista ihmissuhdetaidoista, joita omaksumalla lapsi kykenee tehokkaaseen vuorovaikutukseen. Kertyvien kokemustensa myötä lapsi oppii vähitellen yhteisön hyväksymää käyttäytymistä, jonka avulla voi välttää kielteisesti ihmissuhteiden solmimiseen ja ylläpitämiseen vaikuttavia yhteentörmäyksiä. Ihmissuhde- ja tunnetaitojen eli sosioemotionaalisten taitojen omaksumiseen tarvitaan niin kielellisiä kuin ei-kielellisiäkin keinoja (Elliot, Frey & Davies, 2015). Myös lapsen aistien toiminta ja yleiset oppimisvalmiudet ovat siinä tärkeitä. Kun kaikki sujuu odotetusti, lapsi oppii viestimään, tekemään yhteistyötä, pitämään puolensa, kestämaan vastoinkäymisiä ja toipumaan niistä kohtuudella ja kohtuullisessa ajassa, ottamaan vastuuta itsestään ja muista, tuntemaan ja osoittamaan empatiaa ja myötätuntoa sekä säätelemään käyttäytymistään. Sosioemotionaalisten taitojen on havaittu olevan yhteydessä mm. siihen, miten lapsi tulee hyväksytyksi ikätoverien joukossa ja suhtautuu koulunkäyntiin. Taidot vaikuttavat usein myös koulumenestykseen (Briggs-Gowan & Carter, 2008; Denham, 2006; Denham, Basset, Zinsser & Wyatt, 2014).

Erityisen tärkeää on, että lapsi oppii säätelemään omia tunteitaan ja sovittamaan yhteen omia tavoitteitaan muiden ihmisten näkemysten ja tavoitteiden kanssa. Lapsen toiminnanohjaus- ja itsesäätelytaidot vaikuttavat suoraan hänen käyttäytymiseensä. Oman toiminnan suunnittelu ja ohjaaminen, keskittymiskyky, tunneilmausten hallintakyky ja sinnikkyys, eli tavoitteita kohti lannistumatta pyrkiminen, ovatkin tärkeitä ihmissuhteisiin vaikuttavia taitoja. Temperamentti, eli yksilöllinen tapa reagoida asioihin, vaikuttaa vuorovaikutukseen ja sen myötä lapsen ympäristöstään saamiin kokemuksiin (Keltikangas-Järvinen, 2009). Vaikka lasten väliset synnynnäiset temperamenttierot ovat usein suuria, lapsen käyttäytymistä voi kuitenkin tukea riippumatta hänen synnynnäisten valmiuksiensa tasosta tai taipumustensa luonteesta niin kotona, varhaiskasvatuksessa kuin koulussakin. Tuki on tarpeen erityisesti silloin, kun jokin käyttäytymisoire, kuten jostain syystä muodostunut voimakas sisäänpäin kääntyneisyys tai ulospäin kohdistuva, mahdollisesti vaikeasti ennakoitava ja vahingoittavakin reagointi vaikuttavat kielteisesti lapsen sosiaalisiin suhteisiin sekä hänen ja hänen perheensä elämänhallintaan ja hyvinvointiin.

Lapsen kanssa toimivat ihmiset, niin lapset kuin aikuisetkin, voivat monin tavoin harjaannuttaa hänen ihmissuhde- ja tunnetaitojaan. Tukitoimien pohjustamiseksi käyn ensin läpi joitakin lapsen sosioemotionaalisen kehityksen prosesseja. Sitten kerron yleisistä, kaikkien lasten tukemisessa hyviksi havaituista kielellistä tukikeinoista, sillä samat keinot sopivat myös kuulovammaisten lasten perheille ja ammattilaisille. Sen jälkeen käsittelen niitä erityispiirteitä, joita on hyvä ottaa huomioon kuulovammaisten lasten kehityksen tukemisessa. Painotan aivan erityisesti kielellisiä tukitoimia, sillä esimerkiksi Hintermair (2015) päätyi tutkimuskirjallisuutta läpi käytyään siihen, että kielen omaksuminen ja erityisesti sen varhainen liikkeelle lähtö ovat keskeisiä kuulovammaisten lasten sosioemotionaalisten taitojen suotuisan kehityksen taustavoimia.

Miten kehitys etenee ja mitkä asiat on havaittu hyviksi kaikkien lasten kehityksen tukemisessa

Kielen käyttötaitoihin eli pragmaattisiin taitoihin kuuluvat mm. kyky tehdä aloitteita ja pyytää apua, vuorotella ja tulkita muiden tarkoittamia merkityksiä niin kielellisestä ja ei-kielellisestä tiedosta kuin sosiaalisesta tilanneyhteydestäkin (ks. esim. Loukusa, Paavola & Leiwo, 2011). Vuorottelua harjoitellaan vuorovaikutuksessa luonnostaan jo kahden kuukauden ikäisten lasten kanssa sekä liikkeiden että äänenkäytön avulla. Vaipevaihdon lomassa vaihdetut hymyt, katsekontaktit ja ääntelyt ovat jo ensimmäisiä, tärkeitä vuorottelun harjoituksia. Kielen käyttötaitojen kehitys on kiinteässä yhteydessä sosioemotionaaliseen ja -kognitiiviseen kehitykseen. Joskus lapset eivät esimerkiksi uskaltaudu tekemään aloitteita tai ymmärrä riittävästi vaikkapa epäsuorasti ilmaistuja pyyntöjä. Silloin he jäävät herkästi vain seurailemaan muiden puuhia, eivätkä sen myötä saa riittävästi kokemuksia ja harjaannusta sosiaalisesta vuorovaikutuksesta. Vuorottelua voi harjoitella paitsi keskusteluissa, myös vaikkapa lautapelejä tai ulko- tai sisäliikuntapelejä pelatessa.

Sanat tunteiden tulkkina – välineinä jutteleminen ja leikki

Kasvaessaan lapset havainnoivat tapahtumia ympärillään ja alkavat vähitellen hahmottaa tunnetiloja ja sosiaalisten tilanteiden syy-seuraus-ketjuja. Toisten tunteita voi lukea ilmeistä, äänensävyistä, eleistä ja kehon asennoista. Widenin ja Russelin (2010) mukaan ilmeiden tulkitsemisen oppiminen on tärkeää erityisesti aivan pienten lasten kehityksessä. Tunteet hahmottuvat lapselle aluksi laajempina luokkina, vaikkapa kielteisinä tai myönteisinä, mutta kertyvien kokemusten myötä ne vähitellen tarkentuvat sellaisiksi kuin aikuisillakin. Erityisen voimakkaasti esimerkiksi ilmeiden ja äänensävyjen tunnistuskyky kehittyy 3–10 ikävuoden välillä, mutta kehitystä tapahtuu vielä läpi

nuoruusvuosienkin. Lapsi tarvitsee sanoja niin omien tunteidensa kuin toistenkin ihmisten tunnetilojen hahmottamiseen. Tunteiden nimeäminen ja niistä keskusteleminen ovatkin keskeisiä lapsen sosioemotionaalisen kehityksen tukemiskeinoja (ks. laajemmin esim. Dindar, Huttunen & Koivula, 2020).

Aistimme tunteet kehossamme, ja jo 6-vuotiaiden lasten on havaittu osaavan varsin tarkastikin kertoa, missä kohden kehoa esimerkiksi ilo, pelko tai hämmästys tuntuvat (Hietanen, Glerean, Hari & Nummenmaa, 2016). Tunteiden nimeäminen ja muutenkin niiden käsittely kielen keinoin tuovat keholliset kokemukset tietoisuuden piiriin. Yleisesti käytettyjen kielikuvien ja sanontojen mukaan rinta voi paisua ylpeydestä, sydän murtua, ja kun jännitetään, voi olla ”perhosiä vatsassa”. Kun tunteuksille on sanoja, ne avautuvat ymmärrettävimpinä ja hallittavimpina, eikä paha olo silloin pääse ehkä niin helposti kanavoitumaan epämiellyttävänä fyysisinä tunteuksina kuin se muutoin ehkä tekisi. Moni lapsi on jäänyt joskus pois koulusta vatsakivun vuoksi – vatsakivun, jonka taustalla on ollut pelko tai jokin muu mielen myllerrys. Kun aikuiset juttelevat lapsen kanssa sosiaalisista tilanteista ja niihin liittyvistä tunteista ja asioista, jotka näyttävät lasta kantavan tai toisaalta lapsen mieltä painavan, saa lapsi malleja siitä, miten kieltä voi käyttää tunteiden tulkkina.

Kun aikuiset sanoittavat lapselle arjen tapahtumia ja sitä, mitä muut ajattelevat ja tuntevat, lapsi saa vähitellen haltuunsa yhä enemmän tunnekieltä, joka on keskeinen väline muiden ihmisten, heidän näkökulmiensa ja eri tapahtumien ymmärtämiseen. Tunnesanojen on esitetty ohjaavan myös tunteiden tunnistamista ja luokittelua eli osallistuvan itse tunteen käsitteen hahmottamiseen; jos kielellisen käsittelyn kanssa on pulmia, voi tunteiden tunnistamisessakin olla hankaluuksia (Lindquist, Satpute & Gendron, 2015). Edellä oli esillä tunteisiin liittyvien kehollisten kokemusten tiedostaminen. Tunteiden nimeäminen vaikuttaa osaltaan myös itse tunteiden kokemiseen. Kun asiaa saa hahmoteltua kielen avulla, se ei välttämättä tunnu enää niin hankalalta ja epämääräiseltä. Moni aikuinen on havainnut tämän myös: kun kirjoittaa mieltään painavan asian muistiin, siitä saa hiukan paremman otteen, eikä asia ehkä enää paina niin paljon ja vello mielessä niin kokonaisvaltaisesti kuin aiemmin. Tunteiden nimeäminen on jo hyvä lähtökohta, mutta lapsi tarvitsee myös vielä laajempaa tunteiden syiden ja seurausten kielellistämistä: Mikä tunteen sai aikaan? Miltä toisista tuntui eli mitä tunteita lapsen tietty tunnereaktio aiheutti muissa? Mitä taas heidän reaktioidensa jälkeen tapahtui? Lapset alkavat hahmottaa 3–6-vuotiaana, että voimakkaatkin tunnereaktiot laimenevat kohtuullisen pian (ks. esim. Pons, Harris & de Rosnay, 2004). Kun suututtaa, kiukku kyllä aikaa myöten haihtuu. Siksi lapselle kannattaa neuvoa kielen avulla itsesäätelytaitoja: kehottaa lasta laskemaan kymmeneen (tai sinne asti kuin lapsi osaa) tai hengittelemään muutaman kerran syvään. Lasta voi myös neuvoa

ottamaan toisenlaisen aikalisän esimerkiksi poistumalla hetkeksi voimakkaita kielteisiä tunteita herättävästä tilanteesta. Mieltään voi koettaa rauhoittaa myös ajattelemalla jotain mukavaa asiaa. Kielen avulla voi sen lisäksi säädellä tunteita niin, että tunnetta tai tapahtumaketjua tietoisesti tarkastelemalla voi päättää vaikkapa jo etukäteen olla suuttumatta tai hallita syntyvää kateuden tunnetta. Tunteita ja omaa käyttäytymistä voi ja kannattaa säädellä järkeilemällä. Siihen tarvitaan sekä sosiaalisten tilanteiden hahmotuskykyä, että kieltä. Vanhemmat ja muut aikuiset voivatkin auttaa lasta mallintamalla toivottua käyttäytymistä ja sanoittamalla tällaista itsesäätelykykyä tukevaa järkeilemistä. Lapset oppivat erittäin tehokkaasti asioita myös ikätovereidensa käyttäytymistä tarkkailemalla.

Lapsi sekä oppii asioita, että ilmaisee itseään leikkimällä (Viljamaa & Yliherva, 2020). Leikki on myös tärkeä lasten keskinäisen vuorovaikutuksen muoto. Erityisesti rooli- ja sääntöleikeissään lapset tulevat harjoitelleeksi tunne- ja ihmissuhdetaitoja kuin huomaamattaan, kun lapsi tutustuu eri näkökulmiin ja oppii asettumaan toisten asemaan. Viljamaa ja Yliherva kuvaavat monipuolisesti eri tapoja tukea lapsen leikkitaitojen kehitystä. Aikuiset mallintavat lapselle sosiaalisia tilanteita kerronnan avulla: kuvaamalla, mitä tapahtuu ja mitä muut ajattelevat (Deane, Somasundaran, Lawless, Persky & Appel, 2019). Myös leikkiä voi ja kannattaa tarpeen mukaan sanoittaa lapselle malliksi. Silloin lapsi oppii käyttämään paremmin tärkeää kuvittelun kieltä (leikisti, oikeasti, tahallaan, muka, ”nämä voisivat nyt...”).

Kirjat ovat kielen ja tunteiden aarrearkku

Satakieliohjelmalla on oma mainio ”10 syytä lukea lapselle” -vinkkilistansa (Satakieliohjelma, 2017), johon on oivallisesti tiivistetty kirjojen lukemisen myönteisiä vaikutuksia. Suomessa on perinteisesti arvostettu lukemista, lapsetkin saavat usein kirjoja joulu- ja syntymäpäivälahjaksi, ja monipuolinen, maan kattava kirjastolaitos palvelee myös aivan perheen pienimpiä. Kirjojen säännöllinen lukeminen kehittää lasten sanavarastoa, kielioppia ja kykyä ymmärtää tapahtumien syitä ja seurauksia. Sen myötä kehittyvät myös lapsen omat kerrontataidot. Satujen ja kertomusten maailma on loputtoman kiehtova alue, joka rikastuttaa lapsen mielikuvitusta ja kielellisiä taitoja. Kirjojen äärellä lapsi ja aikuinen rauhoittuvat yhteisen kohteen äärelle jakamaan ajatuksia ja nauttimaan yhdessäolosta. Jutteleminen ja leikin lisäksi myös kirjojen lukeminen tukee lasten sosioemotionaalista kehitystä (Mendelsohn ym., 2018).

Aivan pienten lasten kanssa aikuiset keskittyvät luonnostaan pääasiassa osoittelemaan ja nimeämään kuvakirjojen kuvia ja kuvaamaan kirjan tapahtumia lyhyin, yksinkertaisin lausein lapsen hallitseman sanaston ja ymmärtämistason mukaisesti. Sitten siirrytään tekstiä sisältäviin kirjoihin. Pidemmän päälle pelkkä lapselle tekstin ääneen lukeminen ei kuitenkaan ole riittävän kehittävä tapa lukea kirjoja. Tekstin suoran lukemisen sijaan kirjoja on hedelmällistä käsitellä lapsen kanssa keskustellen ja monipuolisesti myös äänensävyjä ja ilmeitä käyttäen. Dialogisen eli keskustelevan lukemisen periaatteisiin kuuluvatkin mm. kuviin ja kirjan tapahtumiin liittyvien kysymysten esittäminen, juonen selventäminen, sanoman uudelleen muotoilu eri tavoin, tiedon laajentaminen ja kirjan tapahtumien kytkeminen lapsen omiin kokemuksiin. Keskustelevan lukemisen on lukuisissa tutkimuksissa todettu kehittävä lapsen vastaanottavan kielen taitoja, sanavarastoa ja muita kielellisiä taitoja (ks. esim. Law ym., 2018). Sen, miten lapsi ymmärtää hänelle ääneen luettua kieltä, on myös havaittu olevan aikanaan yhteydessä lapsen kykyyn ymmärtää itse lukemaansa tekstiä. Kirjan tapahtumien käsittelyn yhteydessä on hyödyllistä yhdistää tapahtumia lapsen omaan arkeen, keskustella siitä, mitä lapselle on tapahtunut ja miten lapsi on tapahtumat kokenut. Lapsen kanssa voi iloita ja lasta voi tarpeen tullen lohduttaa ja – jälleen kerran – tarjota mallia siihen, miten kielen avulla tapahtumia voi pohtia ja jäsentää ja löytää niihin ehkä uusia näkökulmia.

Suomalaisten puheterapeuttien laatimat tekstittömät satukirjat ”Eetu, Iitu ja kertomattomat tarinat. Lapsen kerrontataitoja kehittävä satukirja” (Mäkinen, Suvanto & Ukkola, 2017) ja ”Mitäs nyt, Eetu ja Iitu? Keksitään yhdessä ratkaisuja” (Mäkinen, Suvanto & Ukkola, 2020) tarjoavat kiinnostavan kuvituksensa ja tukikysymystensä avulla monipuolisia mahdollisuuksia houkutella lasta kertomaan. Kirjojen sisältönä ovat sosiaaliset tilanteet, joissa on jokin ratkaisua kaipaava, esimerkiksi tunteiden säätelyyn liittyvä tilanne. Molemmat kirjat sisältävät myös runsaasti kokemus- ja tutkimusperustaista tietoa, joka on muokattu helposti omaksuttavaan muotoon.

Kirjojen avulla lapselle tarjoutuu siis monipuolinen mahdollisuus kurkistaa toisten ajatuksiin, tunteisiin ja näkökulmiin. Kun toisten mielen sisällöt vähitellen lapsen kehityksen edetessä avautuvat, antaa se lapselle mahdollisuuden oppia hahmottamaan myös hänen omia mielenliikkeitään. Vaikka kirjassa ei itsessään olisi sanoja lainkaan eli kyse on yksinkertaisestakin kuvakirjasta, vanhempien on havaittu lasten kanssa kirjojen äärellä ollessaan puhuvan mielentiloista arkijutteluun verrattuna huomattavasti enemmän. Lapsille lukemisen on kirjalukutilanteessa myös havaittu huomattavasti monipuolistavan tunnesanaston käyttöä suhteessa siihen, miten tunnesanoja käytetään arkikeskusteluissa (Sabbagh & Callanan, 1998). Kun lastenkirjoja on analysoitu, niissä on havaittu olevan viittauksia tunteisiin ja muihin mielen sisältöihin keskimäärin peräti jopa kolmannessa

lauseessa. Kirjat tarjoavatkin siis oivallisen mahdollisuuden pysähtyä käsittelemään tunteita; miltä kirjan hahmot näyttävät, miltä niistä tai heistä mahdollisesti tuntuu tai mitä he ajattelevat, mikä on johtanut kyseiseen tilanteeseen ja mitä siitä seuraa.

Lisää lasten sosioemotionaalisten taitojen tukitoimia on kuvattu tuoreessa artikkelissa (Huttunen, 2020).

Kuulovammaisen lapsen kehityksen tukeminen

Kuulon, toisen kaukoastin, normaalia heikompi tai puuttuva toiminta voi vaikuttaa niin kielelliseen kuin sosioemotionaaliseenkin kehitykseen.

Lähtökohtia

Riippumatta siitä, onko kuulovammaisten lasten kieli puhuttu kieli vai viittomakieli, sosioemotionaalisten vaikeuksien esiintyvyyden on raportoitu olevan heidän joukossaan lähes nelinkertainen hyvin kuuleviin ikätovereihin verrattuna (Dammeyer (2010). Kuitenkin, mikäli kielelliset taidot ovat lapsilla olleet hyvät, psykososiaalisten pulmien määrä ei olekaan olennaisesti ollut suurempi kuin ikätovereilla. Tätä havaintoa tukee se tutkimuksissa yleisemminkin esiin tullut seikka, että kuulovammaisten lasten ikätovereista usein jäljessä olevat kielelliset taidot ovat yhteydessä heidän viiveisiin mielen teorian taitoihinsa. Kielellisten taitojen tiedetään myös olevan yhteydessä kykyyn hahmottaa tunteita sosiaalisissa tilanteissa. Tuottavan sanaston suppeuden on havaittu liittyvän lisäksi tavallista heikompiin ilmeiden tunnistustaitoihin puhuttua kieltä käyttävillä 3–8-vuotiailla lapsilla (Sidera, Amadó & Martinez, 2017).

Kuuloviat eivät haittaa ainoastaan ympäristön äänien ja sanojen kuulemista. Lapsilla voi olla vaikeuksia myös puheen sävelkulun ja tunnesävyjen havaitsemisessa. Niin sisäkorvaistututteita kuin kuulokojeitakin käyttävien vaikeasti tai erittäin vaikeasti kuulovikaisten lasten ja nuorten on havaittu tunnistavan puhujan äänestä ainakin joitakin perustunteita normaalikuuloisia lapsia paljon heikommin (Hopyan-Misakyan, Gordon, Dennis & Papsin, 2009). Myös ilmeistä tunteiden tunnistaminen on joidenkin tutkimusten mukaan ollut heille vaikeaa (Ludlow, Heaton, Rosset, Hills & Deruelle, 2010; Sidera ym., 2017). Tunnetiloihin liittyvät äänensävyt välittävät usein tietoa, joka on välttämätöntä toisten ihmisten tavoitteiden eli puheen pintarakennetta syvemmällä olevien

merkitysten ymmärtämisessä. Mikäli lapsi tai nuori ei pysty erottelemaan tunnesävyjä kasvoilta, puheesta tai niistä molemmista, vaikeutuvat puheen ymmärtäminen ja sosiaalinen vuorovaikutus. Jopa silloinkin, kun lapsella on kuulovika vain toisessa korvassa, voi häneltä jäädä kuulematta tärkeää sosiaalista, emotionaalista ja kielellistä informaatiota (Fischer & Lieu, 2014). Hiljaisissa kuunteluolosuhteissa ei kuulonapuväliseen käytön tukemana välttämättä ole ongelmia, mutta hälyssä ja kaikuvissa olosuhteissa kuulemisen ongelmat voivat olla huomattavia. Kuulematta jääneet jaksot toisten puheesta ja ympäristön äänistä voivat helposti johtaa omiin, väärin tulkintoihin siitä, mitä puhuttiin, mitä tarkoitettiin tai mitä sosiaalisessa tilanteessa tapahtui.

Mikä avuksi?

Vanhemman käyttämän runsaan ja monipuolisen kielen on havaittu ennustavan keskivaikeasti kuulovikaisten lasten puheen tuoton taitojen suotuisaa etenemistä (Dirks, Stevens, Kok, Frijns & Rieffe, 2020). Tietämys lapsen kielellisen kehityksen yleisestä kulusta sekä vahvuus ja levollisuus vanhemman roolissa tukevat osaltaan lapsen kielenkehitystä. Perheiden toimintakyvylle on hyväksi, jos äideillä on luottamus omaan kykyynsä olla vuorovaikutuksessa lapsensa kanssa ja siihen, että he voivat itse vaikuttaa elämäänsä, eivätkä koe olevansa vain olosuhteiden uhreja (Alper, Hurtig & McGregor, 2020).

Yhteisissä kirjanlukutilanteissa on hyvä seurailta, saako lapsi puheesta selvää tai ymmärtääkö hän muiden kommunikointitapojen kautta välittyvää tietoa. Uusia sanoja voi myös toistaa eri lauseyhteyksissä runsaastikin, jotta sanojen kuultu hahmo varmistuu, niiden merkitys avautuu ja jää mieleen. Vaihtelevien äänensävyjen avulla välittyvät mukavasti myös eri tunnetilat.

Kyetään kertomaan lapsen on osattava joustavasti yhdistää hyvin monia kielellisten ja kognitiivisten taitojensa osa-alueita. Lapsen kerrontataitojen tukeminen on tärkeää, sillä kielellisten taitojen ja erityisesti kerrontataitojen karttuessa rikastuvat lapsen sisäinen maailma ja kuvittelukyky. Kuvitteellisen kielen kehitys pohjustaa puolestaan abstraktin ajattelun ja empatiataitojen kehitystä. Kun hahmottaa, miltä toisesta tuntuu, on mahdollista asettua toisen asemaan. Näin kehittyvät myös prososiaaliset taidot eli kyky auttaa, jakaa, tehdä yhteistyötä ja ottaa muutkin mukaan.

Vastaaminen lapsen tunteisiin liittyviin kysymyksiin ja tilanteen selventäminen ovat toisinaan hyvinkin tarpeen. Lapsen ei tarvitse hätäntyä, jos äiti itkee ilosta. Kuulovammaisen lapsi saattaa myös luulla, että aikuinen on vihainen, jos hän korottaa ääntään. Aivan hyväntahtoisenkin kinastelun

ja äänen korottamisen voi lapsi tulkita vakavaksi riitelyksi, kun kuulo tai kuulohahmotuskyky ei riitä tarkkaan kuulonvaraisen tiedon erotteluun. Pelkkä voimistettu ääni ei kuitenkaan välttämättä kerro kielteisestä tunnetilasta: myös huumoriin ja naurun remakkaan liittyy välillä voimakasta äänen käyttöä. Tunteiden tunnistamista (ilmeistä, äänensävyistä, kehon asennoista, tilaan sijoittumisesta) kannattaa harjoitella arjessa luonnollisissa vuorovaikutustilanteissa – miltä joku näyttää, miltä hänestä tuntuu, mitä hän ehkä ajattelee. Kirjojen kuviakin voi ”lukea”: miltähän kirjan hahmosta tuntuu, kun se noin hyppelehtii tai sillä on noin pää kumarassa, miltä hänen äänensä voisi kuulostaa? Mitä voisi tehdä, että hänestä tuntuisi paremmalta?

Materiaaleja tueksi

Edellä kerroin lastenkirjojen käytön hyödyistä. Paperille painettujen kirjojen lisäksi nykyään lapsillekin on tarjolla myös digitaalisia kirjoja (e-kirjoja). Valmiiksi ääneen luettujen eli äänikirjojen kuunteleminen on viime aikoina huomattavasti yleistynyt. Myös lapsille on tarjolla äänikirjoja, ja niitä on mukava kuunnella vaikkapa pitkällä automatkoilla tai silloin, kun aikuisilla ei ole aikaa lukea lapselle. Kuulovammaiselle lapselle äänikirjat eivät kuitenkaan ole aina kovin joustava väline, sillä luenta menee eteenpäin omaa tahtiaan, eikä vaikeasti kuultavia sanoja tarvittaessa korosteta, hidasteta tai toisteta, niin kuin kasvokkain tapahtuvassa kirjanlukutilanteessa on mahdollista tehdä. Lapsi ei välttämättä myöskään jaksaa kuunnella äänikirjaa, jos kuulo ei riitä saamaan siitä hyvin selvää. Jos kuulon kanssa on ongelmia, äänikirjoja kuunnellessa on varmistettava häiriötön kuuntelutilanne. Kun normaalikuuloisten aikuisten oli koetilanteessa kuunneltava äänikirjaa hyvin hiljaisella äänen voimakkuudella, vaati kirjan sisällön seuraaminen heiltä herpaantumaton keskittymistä (Roebuck, Guo & Bourke, 2018). Voimakas keskittymistarve vie tiedonkäsittelyltä voimavaroja niin, etteivät kirjan kuvaamat tapahtumat välttämättä siirry pitkäaikaismuistiin tehokkaasti.

TV:stä ja videoilta ohjelmia katsellessa tukena ovat sekä äänet että visuaaliset tapahtumat, mutta tapahtumat vyöryvät eteenpäin usein hyvin nopeassa tahdissa, eikä kuulovammaisen lapsen tarvitsemaa prosessointiaikaa ehkä jää silloin riittävästi. Lisäksi taustamusiikki ja tapahtumiin liittyvät äänet usein peittävät puhetta ja näin vaikeuttavat puheesta selvän saamista. Äänen ja kuvan yhdistelmästä huolimatta nimenomaan sanalliset viestit saattavat jäädä katveeseen niin, ettei lapselle lopulta muodostu kovin selvää kuvaa tapahtumien syistä ja seurauksista. Myös esimerkiksi kuunnelmissa lukemisen lomaan ja jopa sen päälle on saatettu lisätä myös ääniefektejä kiinnostusta lisäämään. Eri medioiden aistimaailmaa ja tapahtumien esitysnopeutta onkin aikuisten tärkeä välillä pysähtyä tarkkailemaan ja pohtimaan. Lapsi ei asiaa osaa itse hahmottaa, aikuisen on oltava se, joka

rauhoittaa kuuntelutilanteita taustahälyltä ja ehkä istahtaa lapsen viereen ja tiivistää lapsen katseleman ohjelman tapahtumia kielen avulla.

Lapsen sosioemotionaalisen kehityksen tukemiseen voi käyttää niin perinteisiä lautapelejä kuin digitaalisiakin pelejä. Lautapeliä pelaaminen on erinomainen tapa opetella vuorottelua ja niin voittamisen kuin häviämisenkin taitoja. Tunne-etsivät (Huttunen, Hyvärinen, Laakso, Parkas & Waaramaa, 2015) on Suomessa kehitetty, vapaasti Internetissä saatavilla oleva peli (<http://tunneetsivat3.oph.oodles.fi/>), jonka avulla voi harjoitella monipuolisesti tunteiden tunnistamista ja sosiaalisten pulmatilanteiden ratkaisemista. Se sopii myös kuulovammaisille lapsille. Kokeilimme laatimaamme Tunne-etsivät-peliä tutkimushankkeessa (Huttunen, Kosonen, Waaramaa & Laakso, 2018) yhden kuulokojeita ja neljän sisäkorvaistutetta käyttävän, eri puolilla Suomea asuvan, 6–10-vuotiaan lapsen kanssa. Kuulon apuvälineet olivat olleet heillä käytössä neljästä kahdeksaan vuoden ajan. Tutkimusta valmistellessamme testasimme etukäteen tehtäviä, joissa oli tunnistettava tunteita äänensävyistä ja varmistuimme näin siitä, että niitä oli esimerkiksi sisäkorvaistutteilma mahdollisuus erotella. Kahden kuukauden ajan noin tunnin viikossa pelattuaan nämä viisi tutkimaamme kuulovammaista lasta edistyivät testaamissamme tunteiden tunnistustaidoissa käytännössä yhtä paljon kuin ne Tunne-etsiviä samanpituisen ajanjakson pelanneet lapset (n = 30), joilla oli jokin neurokehityksellinen häiriö (autismikirjon tila, ADHD tai kehityksellinen kielihäiriö) (ks. lisätietoja Huttunen ym., 2018). Vain pitkäköön, yhteensä 50 ilmettä sisältävän FEFA2-testin avulla edistymistä seurattaessa kuulovammaisten lasten tulokset jäivät tilastollisesti merkitsevästi vaatimattomimmiksi kuin neurokehityksellisten häiriöiden lapsilla. Erityisen kiinnostavaa oli, että kuulovammaisten lasten taidot harjaantuivat myös tunteiden tunnistamisessa äänensävyistä: heidän tuloksensa loppumittauksessa olivat 16 prosenttiyksikköä paremmat kuin ennen pelaamisjaksoa. Heidän kuulon apuvälineiden kanssa mitattu puheentunnistusprosenttinsa oli keskimäärin 95 % (minimi 71 %, maksimi 100 %), eli kuulon kuntoutus oli heillä onnistunut hyvin. Sen myötä kuulonvaraisia tunteiden tunnistustaitojakin oli hyvä mahdollisuus harjoitella ja vielä myös parantaa.

KIRJALLISUUTTA

Alper, R. M., Hurtig, R. R. & McGregor, K. K. (2020). The role of maternal psychosocial perceptions in parent-training programs: A preliminary randomized controlled trial. *Journal of Child Language*, 47, 358–381.

- Briggs-Gowan, M. J. & Carter, A. S. (2008). Social-emotional screening status in early childhood predicts elementary school outcomes. *Pediatrics*, *121*, 957–962.
- Dammeyer, J. (2010). Psychosocial development in a Danish population of children with cochlear implants and deaf and hard-of-hearing children. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, *15*, 50–58.
- Deane, P., Somasundaran, S., Lawless, R. R., Persky, H. & Appel, C. (2019). *The key practice, building and sharing stories and social understanding: The intrinsic value of Narrative*. ETS Research Report Series 2019, 1, ETS Report RR-19-31. Saatavilla osoitteessa: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/ets2.12266>
- Denham, S. A. (2006). Social-emotional competence as support for school readiness: What is it and how do we assess it? *Early Education and Development*, *17*, 57–89.
- Denham, S. A., Bassett, H. H., Zinsser, K. & Wyatt, T. M. (2014). How preschoolers' social-emotional learning predicts their early school success: Developing theory-promoting, competency-based assessments. *Infant and Child Development*, *23*, 426–454.
- Dindar, K., Huttunen, K. & Koivula, M. (2020). Sosiaaliset taidot, tunteet ja ryhmässä toimiminen. Teoksessa E. Niemitalo-Haapola, S. Haapala & S. Ukkola (toim). *Lapsen kielenkehitys – vuorovaikutuksen, leikin ja luovuuden merkitys* (s. 225–246). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Dirks, E., Stevens, A., Kok, S., Frijns, J. & Rieffe, C. (2020). Talk with me! Parental linguistic input to toddlers with moderate hearing loss. *Journal of Child Language*, *47*, 186–204.
- Elliot, S. N., Frey, J. R. & Davies, M. (2015). Systems for assessing and improving student's social skills to achieve academic competence. Teoksessa J. A. Durlak, C. E. Domitrovich, R. P. Weissberg & T. P. Gullotta (toim.). *Handbook of social and emotional learning. Research and practice*. (s. 301–319). New York: The Guilford Press.
- Fischer, C. & Lieu, J. (2014). Unilateral hearing loss is associated with a negative effect on language scores in adolescents. *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology*, *78*, 1611–1617.
- Hietanen, J. K., Glerean, E., Hari, R. & Nummenmaa, L. (2016). Bodily maps of emotions across child development. *Developmental Science*, *19*, 1111–1118.
- Hintermair, M. (2015). The role of language in deaf and hard-of-hearing children's socio-emotional development. Teoksessa M. Marschark & P. E. Spencer (toim.), *The Oxford handbook of deaf studies in language: Research, policy and practice* (s. 62–75). New York: Oxford University Press.
- Hopyan-Misakyan, T. M., Gordon, K. A., Dennis, M. & Papsin, B. C. (2009). Recognition of affective prosody and facial affect in deaf children with unilateral right cochlear implants. *Child Neuropsychology*, *15*, 136–146.

Huttunen, K. (2020). Sosioemotionaaliset pulmat lasten kielellisissä vaikeuksissa – tukitoimien vaikuttavuus. Teoksessa S. Saalasti, S. Haapala, L. Kanto & A-K. Tolonen (toim.), *Kommunikoinnin häiriöiden kuntoutus: uudet menetelmät ja vaikuttavuus. Puheen ja kielen tutkimuksen päivät 26.–27.3.2020, Helsinki*. Puheen ja kielen tutkimuksen yhdistyksen julkaisuja, 52 (s. 74–85). Helsinki: Puheen ja kielen tutkimuksen yhdistys. Saatavilla: https://www.puhejakieli.fi/sites/puhejakieli.fi/files/Kommunikoinnin_hairioiden_kuntoutus.pdf

Huttunen, K., Hyvärinen, H., Laakso, M.-L., Parkas, R., Waaramaa, T., Oodles Solutions Oy/Salminen, S. & Bäckgren, T. (2015). *Tunne-etsivät. Tietokoneohjelma tunteiden tunnistamisen harjoitteluun*. Helsinki: Opetushallitus. Saatavilla: <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/tunne-etsivat> ja lisäksi myös osoitteessa: <http://tunneetsivat3.oph.oodles.fi/>

Huttunen, K., Kosonen, J., Waaramaa, T. & Laakso, M-L. (2018). *Tunne-etsivät-pelin vaikuttavuus lasten sosioemotionaalisen kehityksen tukemisessa*. Kelan tutkimusosaston julkaisusarja, Sosiaali- ja terveysturvan raportteja 2018:8. Helsinki: Kela. Saatavilla osoitteessa: <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/233957>

Keltikangas-Järvinen, L. (2009). Temperamenti – persoonallisuuden biologinen selkäranka. Teoksessa R-L. Metsäpelto & T. M. Feldt (toim.). *Meitä on moneksi – persoonallisuuden psykologiset perusteet* (s. 49–69). Jyväskylä: PS-kustannus.

Law, J., Charlton, J., McKean, C., Beyer, F., Fernandez-Garcia, C., Mashayekhi, A. & Rush, R. (2018). *Parent-child reading to improve language development and school readiness: A systematic review and meta-analysis. Final report*. Newcastle: Newcastle University. Saatavilla osoitteessa: https://eprint.ncl.ac.uk/file_store/production/246226/B804D16A-F0A4-43C0-920F-4A274A131AAF.pdf

Lindquist, K. A., Satpute, A. B. & Gendron, M. (2015). Does language do more than communicate emotion? *Current Trends in Psychological Science*, 24, 99–108.

Loukusa, S., Paavola, L. & Leiwo, M. (2011). Johdatus pragmatiikan peruskäsitteisiin ja lasten pragmatiikan vaikeuksiin. Teoksessa Loukusa, S. & Paavola, L. (toim). *Lapset kieltä käyttämässä* (s. 11–21). Jyväskylä: PS-kustannus.

Ludlow, A., Heaton, P., Rosset, D., Hills, P. & Deruelle, C. (2010). Emotion recognition in children with profound and severe deafness: Do they have a deficit in perceptual processing? *Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology*, 32, 923–928.

Mendelsohn, A. L., Cates, C. B., Weisleder, A., Johnson, S. B., Seery, A. M., Canfield, C. F., ... & Dreyer, D. B. (2018). Reading aloud, play and social-emotional development. *Pediatrics*, 141, e20173393.

Mäkinen, L., Suvanto, A. & Ukkola, S. (2017). *Eetu, Iitu ja kertomattomat tarinat. Lapsen kerrontataitoja kehittävä satukirja*. Jyväskylä: PS-kustannus.

Mäkinen, L., Suvanto, A. & Ukkola, S. (2020). *Mitä nyt, Eetu ja Iitu? Keksitään yhdessä ratkaisuja*. Jyväskylä: Kumma-kustannus.

Pons, F., Harris, P. M. & de Rosnay, L. (2004). Emotion comprehension between 3 and 11 years: Developmental periods and hierarchical organization. *European Journal of Developmental Psychology*, 1, 127–152.

Roebuck, H., Guo, K. & Bourke, P. (2018). Hearing without listening – Attending to a quiet audiobook. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 71, 1663–1771.

Sabbagh, M. & Callanan, M. (1998). Metarepresentation in action: 3-, 4-, and 5-year-olds' developing theories of mind in parent-child conversations. *Developmental Psychology*, 34, 491–502.

Satakieliohjelma (2017). *10 syytä lukea lapselle*. Saatavilla osoitteessa: <https://www.satakieliohjelma.fi/wp-content/uploads/2017/02/10-syyta-lukea-printattava-A4.pdf>

Sidera, F., Amadó, A. & Martinez, L. (2017). Influences of facial emotion recognition in deaf children. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 22, 164–177.

Viljamaa, E. & Yliherva, A. (2020). Leikki on kaikki. Teoksessa E. Niemitalo-Haapola, S. Haapala & S. Ukkola (toim.). *Lapsen kielenkehitys – vuorovaikutuksen, leikin ja luovuuden merkitys* (s. 205–223). Jyväskylä: PS-kustannus.

Widen, S. C. & Russel, J. A. (2010). Children's scripts for social emotions: Causes and consequences are more central than facial expressions. *British Journal of Developmental Psychology*, 28, 565–581.